

BÁTHORI CSABA
FÜLEKI GÁBOR

Szó szerint minden

II

Tomaji Attila

Önbetakarítás

„Lehet, hogy az én könyveimet csak a marslakók, vagy a harmadik évezred végén szállingózó posztumusz emberek, vagy a némasági fogadalmat tett líraserzetesek, a szótlan olvasók értik majd meg a világ egyik későbbi fordulatszáma idején.”

(Báthori Csaba–Füleki Gábor: *Szó szerint minden I–II*. Cédrus Művészeti Alapítvány, 2020, II. 573.)

Az elmúlt 30 évben mintegy 30 kötetnyi verset, prózát és közel ugyanennyi műfordításkötetet közreadó Báthori Csaba fenti idézete kétkötetes beszélgetőkönyvében olvasható. A vállalkozás létrehozását garantáló belső kényszeren túl nyilvánvalóan ezer szállal kapcsolódik a világirodalom (Szent Ágoston, Johann Wolfgang Goethe, Jean-Jacques Rousseau, André Gide, Babits Mihály és mások) önvizsgálatot tartó, önbetakarítást végző nagy confessio-könyveihez, amelyekben ez a fajta epikolirikus „gyónás” bár az életút vagy pályakép külső eseményeit is rögzíti, sokkal inkább egy lelki-szellemi értelemben vett biográfiát nyújt át az érdeklődő olvasónak. 1100 oldalnyi beszélgetés után ennek a rettenetes derűvel odavetett mondatnak a súlya mintha azt is rögzíteni kívánná, hogy minden kornak, akár az egyes embernek, megvan a maga látencia-korszaka, amikor elfeledkezik egyes alkotókról. Mintha a kritikusok és az íróársak nem vagy csak alig szembesülnének Báthori igencsak jelentős, mennyiségileg is hatalmas oeuvre-jével, amelynek egy-két jellemző jegyére ebben a rövid írásban szeretném felhívni a figyelmet.

Hadd kezdjem azzal, hogy Báthori mélyen hisz az írásban, az írás gesztusában megnyilatkozó egyszeri és örök személyiség ősi vágyában, miszerint az írás révén nyomot hagyhatunk magunk után. Az írás a latin *scribere* szó jelentéséhez (harapás, karcolás, karmolás, vésés) hasonlóan értelmezhető úgy is, mint a világba harapás, a világ felszínének bevésése, megkarmolása – minél erősebb a szöveg, annál mélyebb „sebet” okoz –, a világ széttépése, majd új formába rendezve újra teremtése, még ha ez utóbbi fogalom foglalt is, hiszen Istené. Az írás radikális gesztusa révén eltávolít bennünket az írás előtti képzeleteinktől, attól, akik azelőtt voltunk, kiszakít bennünket a kényelmes és megszokott, önmagunkról és a világról alkotott képek közül, épp úgy, ahogy Isten saját magát szétszaggatva „írta meg” az embert, az első történetet, amit másolunk egyre, időtlen ideje. Az írás sose kényszeríti ránk magát, sokkal inkább kiszolgáltatva mutatja fel magát, ezért is mondhatja Rilke – Báthori legfontosabb mestere –, hogy nem megértésre, hanem alázatra van szükség. Azt az esetlegességet, hogy leszülettünk a földre, nem lehet egy másféle esetlegességgel kifejezni. Teljes önfeltárást követel, majd önbetakarítást, amelynek véleményem szerint Báthori évtizedek óta elszánt megvalósítója.

Az újkori szellem végső stádiumába ért, ugyanakkor Simone Weilrel szólva, nem születhettünk volna jobb korba, mint épp a mostaniba, amelyben mindent elveszítettünk. Még manapság is

olvashatunk a szerző, az esztétika és a művészet haláláról, miként arról is, ahogy Marcel Duchamp vagy Joseph Beuys nyomán kijelentik, minden művészet és mindenki művész – a művészet mindenkié helyett –, ami persze azt is jelenti, hogy semmi nem az és senki nem az. Ugyanakkor a válasz, ami mindig késik, de soha nem marad el, mintha már jeleznék: visszatérőben a felvilágosodás filozófiai humanizmusának mai korszerű gondolata, ahogy a valóság részeként értelmezendő transzcendens iránt nyitott és érzékeny művész/et (és tudomány) is. Søren Kierkegaard szerint, aki a korszellemmel köt házasságot, az hamar özvegységre juthat. Báthorit ez a veszély nem fenyegeti, a „hamis felvilágosodással” (Karl Jaspers) szemben az ő írói munkásságának élte-tője a hagyomány, elutasítja korunk vallását, a nihilizmust, hiszi az ember saját akaratszabadságát, tagadja az anarchiát, az öncélú ironiában, az önfeledt cinizmusban vagy a röhögésre alapozott szórakoztatásban testet öltő nyelvi korrupciót, amelyek egyébként minden korban, újra és újra a kultúra elpusztítói. Ugyanakkor nem csak tudni akar, de hinni is – Istenben, egy eszmében, a költészet halálosan fontos és azonnali erőforrásában –, és épp azért kételkedik, mert hinni akar, hiszen a hit, ahogy szintén a fent már idézett nagy vallomás-esszé-beszélgetésében mondja: „szeret hasadni, osztódni, egyre izgalmasabb eretnokségek felé menetelni, zuhanni.” (Szó szerint minden II. 115.)

A descartes-i objektum-szobjektum elválasztás jól ismert következménye az emberi test – mint a szellemhez képest alacsonyabb rendű dolog – leértékelődése. Pedig a test nem csak érez, de gondolkodik is. Előbb van az észlelés (és hogy minket is észlel valaki vagy valami), azután a látás (és hogy minket is lát valaki vagy valami), majd a gondolkodás (és hogy minket is gondol valaki vagy valami), és csak ezután szelídülnek fogalmakká bennünk az észleletek és érzetek. Minderről persze Marcel Proust, Krúdy Gyula vagy Virginia Woolf is sokat tudott. Ezt a tudást tapasztalom a Báthori-versek olvasása közben is, amelyek rendszerint a szinte tapintható közvetlen benyomások szintjéről lépnek a mélységek és magasságok felé, test, szellem és lélek egymásban örvénylő univerzumába. Mindig a test észlel/tapasztal, ezért ez nem lehet tudatos tevékenység, sőt: ez a végzetes nyitottságban lévő test tesz bennün-

ket kiszolgáltatottá a világ számára, amelyhez eredendőbb viszony fűz, mint a gondolkodásunk. Ebből fakadhatna az a következtetés, amely a diadalittas, önmagát felmagasztaló, mindentudására büszke ént megzabolázhatná és figyelmeztethetné törekénységére. A teljes Báthori-oeuvre konzekvens filozófiai megalapozottsága okán feltételezem, hogy Husserl, de még inkább Merleau-Ponty fenomenológiájának is jó ismerője, hasznosítója, bár ez utóbbi radikális természetképe már idegen tőle. Talán belátta, hogy megismerésünk számára kimeríthetetlen a világ és/vagy a természet, és hogy az emberi gondolkodás, főleg ha pusztán kívülről s felülről néz, aligha tudja leírni a világot: „Néha felülről lenézni, s alulról / felnézni: az isten maradéka / ez bennem”, írta egyik régi, *Felülnézet, alulnézet* című versében. (*Úvegfilm*. Kalligram Kiadó Budapest, 2003.) Itt kezdődik, ezen a ponton sok-sok jellegzetes Báthori-vers. Nála egymástól elválaszthatatlan az evidenciára való törekvés és a kétértelműség egyidejűsége, a rácsodálkozás, a felismerés, majd a kételkedés és a határhelyzetek kitapogatása – mindez élő forrása költészetének. (Határhelyzet, táv, távolság, idő, tér: a Báthori-versek hívószavai közül egy csokornyit.) Nem fogadja el megváltoztathatatlanként az Istent, az emberi és nem emberi világot, valamint a teremtményeket egymástól elválasztó mesterséges szakadékot, mert nagyon is jól ismeri a lélek sötét éjszakáját, napi rutinját végezve zuhan s emelkedik, emelkedik s zuhan, és észleléseit keserű, önreflexív versekben írja meg, mint például eddigi utolsó kötete, *A hosszú táv* (Napkút Kiadó Budapest, 2020.) *Mi lett belőlünk* című versében: „2020-ban élünk és mindannyian / barbárok vagyunk. Kirohadt a szívünk, / üres az ország, és aki volt, oda van, / oda lett, míg mi csontig kiürültünk.”

A hontalanságból 15 évnyi külföldi utazás és tartózkodás után 1996-ban egy másik hontalanságba hazatérő Báthori – miközben Daniel Muth álnéven, időrendben haladva, formahűen lefordította németre József Attila teljes (!) költői életművét, amelyből 2005-ben kétkötetes, bő válogatást adott ki a zürichi Amman Verlag (Attila József *Ein wilder Apfelbaum will ich werden*. Gedichte 1916–1937) – Rilke levelezését, ahogy ő mondja, „a stiláris ragyogás rendkívüli alakzatait” is magyarra ültette, és több mint 2000 oldalon, négy kötetben jelentette meg

(Rainer Maria Rilke: *Levelek I–IV*. Válogatta, fordította, utószóval ellátta: Báthori Csaba, Napkút Kiadó, Budapest, 2014). Húsz év munkája van ezekben a kötetekben. Ez a gigászi mű Rákos Sándort juttatja eszembe, aki a sokévnnyi Gilgames-fordítás közben, leginkább szintén visszhangtalanul, így sóhajt fel: vérátömlesztés, saját versek írása helyett. Szerencsénkre Báthorinak az elmúlt 19 évben mégis 12 verseskötete látott napvilágot.

Amikor másik mesteréről, Nemes Nagy Ágnesről írja, hogy „költői eszméletének egyik pillére Rainer Maria Rilke életműve volt – tehát élete és műve egyaránt.” (*Kiemelés az eredeti szövegben, TA.*), azaz „az osztrák minta a magyar költőnek nemcsak szemléletét, tárgyi világát, fogalmi rendszerét határozta meg, hanem életgyakorlatát, erkölcsi és művészi közlésmódját (...) is.” (Tiszatáj 2017/1. szám), akkor magáról is vall, élet és mű szükség-szerű együttállásáról. A verseiben felsejlő életrajziség gyakori, persze kevésbé a *tények* szintjén, sokkal inkább akkor, ha ezeknek a tényeknek *jelentést* tud adni. Sok igazság lehet ugyanitt abban a megállapításában is, hogy „a magyar lírai világfelfogás nemigen hajlik a tapasztalatok filozófiai szférába emelt, tárgyatlanított hangoztatására, s többnyire megmarad a tapintható anyagság síkján.” Majd levonva a végső konklúziót, kijelenti, hogy „Némi túlzással azt is mondhatnám: Rilke – és az egész nyugat-európai költészet – intellektuális-metafizikai tartalmainak befogadására a magyar költői felvevőkészség egyáltalán nem alkalmas.” Hogy egyáltalán nem alkalmas, valóban túlzás, hiszen léteznek mindenkori ellenpéldák: Csokonai Vitéz Mihály, Babits Mihály, József Attila, Tandori Dezső költészete vagy akár az Újhold költői közül is néhányan. Valószínűleg egyrészt saját, ezt a vélt vagy valós hiátust betölteni vágyó költészetére, másrészt leginkább *költői* életműve befogadástörténetére is gondolt, hiszen meglehetősen egyértelműnek tűnnek a hivatalos irodalmi kánon Báthorihoz tapadt befogadási mintái, amelyek alján, egy-egy kivételtől (mint például az őt kitűnően értő és magyarázó Halmai Tamás) eltekintve, a hallgatás, sőt, az elhallgatás sötétlik. Árnyalás helyett árnyékolás. Erre a visszhangtalanságra is utalhat *A hosszú táv* több verse: „Mi nem lehettél, jön utánad.” (*Határátlépés*); „egyetlen dal van, én vagyok

a dal, / de ürbe takarózik, aki hall” (*Mérleg*); „Elég seb, / hogy senki se lát” (Éjszakai felvétel); „az évek alján füstöt / hagyok hátra hírnév helyett” (*A tárgyak látomása*), „Ha énekeltem, hallgatott más” (*Napforduló*).

Mennyi fájdalmas, rezignált sóhajtás. Igaz, a sűrű textúrájú Báthori-könyvek nehezen nyílnak meg és nem ígérnek gyors, könnyed hozzáférést. Újra és újra kézbe kell venni esszéit, verseit és műfordításait, mert bár nyilvánvaló képtelenség, mégis mintha egyszerre, egyidőben írná őket: ezért, hogy versei kevésbé érthetők az esszéi nélkül, esszéi pedig a műfordításai nélkül. Talán épp azért is esik költészetére kevesebb figyelem, mert ezt a munkát (az *ars* eredeti jelentése nemcsak művészet, de munka is) alig is akarja valaki elvégezni. Hogy mennyire otthonosan és könnyedén mozog (vagy egyik legkedvesebb szerzőjére, Robert Walserre utalva, *sétál*) a régmúlt és a kortárs világirodalomban egyaránt, esszé-kötetei (*A nyíl és a húr*. Kalligram, Pozsony, 2005; *Játék a sötéttel I–II.*, Napkút Kiadó, 2007; *Sétagyakorlatok*. Scolar, 2010), *A hangsúly keresése*. Napkút, Budapest, 2010; *Ellenmérgek*. Napkút, 2012, *Egyszer a földön*. Napkút, 2015) jelzik. A magyar esszéirodalom csúcscarabjai Shakespeare-ről, Hölderlinről, Goethe-ről, Baudelaire-ről, Rilke-ről, Walserről, a 20. századi magyar irodalomról stb. Különösen izgalmasak ezek az írások, amikor a sokunk számára talán alig ismert szerzőket tárgyalja, mint William Beckford, Ludwig Börne, Evelyn Grill, Ernst Herbeck, Marcel Schwob, Walter Widmer és mások. Nem is tudom, van-e „fejlődéstörténete” ezeknek az esszéknek, hiszen polifon dallamvezetésük kezdettől fogva, több mint 15 éve a „bel canto” természetességével, tiszta pompájával szól a kíváncsi olvasóhoz. A Holmi folyóirat nagy előszeretettel közölte őket, miközben Báthori-verseket alig, pedig ezt a hatalmas és egyetemes ismeretanyagot – a lírai megnyilvánulás és az autonóm költői szemlélet segédanyagait – a kényszerűen csak rész szerint való ködös intuíció, beszéd és írás révén magas rendű költészetté tudta sűríteni. Az is lehet persze, hogy az ok máshol is keresendő. Báthori botja gyakran lesújt az általa tárgyalt szerzőkre (és ezáltal az önfelelt hívők táborára), még ha Nemes Nagy Ágnesnek, Tornai Józsefnek, Határ Győzőnek, Réz Pálnak vagy Rónay Györgynek hívják is a

szerezte. Tandori költészetéről és műfordítói gyakorlatáról is bántó élel mond kritikát a *Szó szerint minden* II. kötetében, de aztán *A hosszú távban* megrendítő verset szentel az emlékének: „Hosszú hiányban / pótlódik ez is, ez a szellem: / élete eltűntette, de halála / halhatatlant hozott világra” (*Piaci kettős*).

Az elmúlt hetekben *A hosszú távot* olvastam a legtöbbet. A *Se feledés, se álom* című kötetének 2016 és 2019 között írt versei, az összetéveszthetetlenül önmagához hajlított, metafizikus és létösszegző, a magyar és európai magasköltészetet leginkább az elnyúlhatetlen petrarcai szonettekben daloló gyűjteménye után pár hónappal jelentette meg a Napkút Kiadónál. Lator László mondta egyik verstani szemináriumán, hogy igyekezzünk új szavakat találni, kitalálni. Ez jár az eszemben, mikor Báthori meghökkenítő, expresszív erejű hapax legomenonokkal teli – halak hápogása, tébolyult öröm, egérbábu sötétje, savó-szőke hold, gyúródeszka-illat, habozó szobor, szív sara, ferde illat, savó-szürke hold stb. – s új fogalmakkal új világot teremtő kötetét/költészetét olvasom. Próbálja kimondani a kimondhatatlant, klasszikus, kötött formákban, gúzsba kötve táncol, mert ez a dolga, mert ez a belső igénye, ami már-már etikai kérdés a számára. *A hosszú táv Ars poetica* című verse magyarázza a kötet cím jelentését: „Kötelesség messzire / menni, a költészet nem / vágta, nem rövidtáv.” Minden költő megértéséhez elengedhetetlen a rá leginkább jellemző szavak, szintagmák felismerése is. A nagy hosszúságú (térbeli, időbeli) távolság Báthori egyik legalaposabban körül járt alap gondolata. És *hosszú* Báthorinál még: *hosszú* szegény, *hosszú* foglalt mellékhely, *hosszú* hiány, *hosszú* szomjúság, *hosszú* fájdalom és persze *hosszú* halál. *A hosszú táv* három ciklusra osztott kötetének legfontosabb szavai: szív, Isten, föld, úr, tér, üres, szabadság. Ha csak a szív jelzőit kutatom, ilyenekre bukkanok: eltérített, üres, jeltelen, szívtelen talány a szívem, sérvet kapott szív stb. Versei leggyakoribb színe a kék – a kékségek kékje, az égbolt, a tenger színe, a végtelennel való szoros kapcsolat, a transzcendencia és az ihletett beszéd érzékeltetője, ezért a kék labirintus, kék fauna, bálna-kék ég, kék üresség, kék utcasarok, kék seb, kék fák, égszínkék varjúszem, kék hajnal stb. A természet, szemben korábbi köteteivel,

kisebbséget kap *A hosszú távban*, ahogy az előző kötet, a *Se feledés, se álom* szerelmes versei sem folytatódnak jellemzően, inkább csak oly módon, mintha emlékeztetni akarná magát a páros magányra, és arra a törekvésre, amely örködni próbál két költő (költőházaspár) árvasága felett. Csak egy ide illő versszakot idézek *A hosszú távból*: „Már csak te nem vagy énnekem szokatlan, / olyan messze vetődtem önmagamban, / te látsz a szív útatlan vándorútján, / s nyújtasz édeset, mintha visszaadnám. / Jaj, a reményhez embertelen tér kell, / ami köztünk, az bennünk is törékeny. / Úgyhogy. Együtt legyen a legtöbb pillanat, / tükrözni egymást, ha elfogy a nap.” (Életrajzi töredék)

A Báthori-könyvek olvasója megszokhatta, hogy a mindig nagy műgonddal megtervezett borító soha nem pusztán esztétikai szempontok alapján történő választás eredménye, hanem feltétlenül értelmezendő üzenete is van, amely mintegy előkészíti a tekintetet a szövegekre. A Kassák, Pilinszky, Tandori vagy Tolnai Ottó költészetében is fontos szerepet játszó Paul Klee-t már korábban is megidézte (az *Üvegfilm* és a *Szó szerint minden* I. kötet borítóin), most *Death for an Idea* című, 1915-ben készült rajza látható *A hosszú táv* borítóján. Meghalni egy eszméért. Zavarba ejtő választás, hiszen Klee konkrét jelentéssel, az I. világháborúban elesett barátai halálára készítette ezt a rajzot, Báthori viszont nyilván valami más jelentéssel ruházza fel, talán egy újabb termékeny ellentmondással, hogy miközben egész költészeté és írói munkássága egy eszme visszavételéért folytatott küzdelem, nem hisz olyan ideában a földön, amelyért érdemes lenne meghalni. Meghalni nem, de az életét rátenni – igen.

Ez a sokműfajú kötet, bár nyilvánvalóan egy poeta doctus újabb könyve, mégis sokkal többet kérdez, mint amennyit állítani akar. Gyakran egész versszaknyi kérdésözön zúdul ránk, bevonva bennünket a létfontosságú ügyekről való gondolkodásba. Különösen megrendítőnek érzem azt a szemünk előtt zajló, szinte tapintható küzdelmet, amit a külső és belső forma egységének versről versre, kötetről kötetre sikeres megteremtéséért folytat, mintegy mellékesen bejárva az irodalmi és művészeti hagyomány magasleseit, a mitológiák mélységeit és a teológia fennsíkjait

egyaránt. Az „elszivárgó, maradék élet” – ahogy *A hosszú táv* Álmatlanul és meztelenül című versében mondja – természet (ön) betakarítani akaró versek a szerelem, a múlandóság, a test, a költészet leginkább nyugtalanító és elkeserítő, de a lelket felemelni is képes kérdéseit járják körül. Az Istent csak sejtő, a semmit (aminek szinonimája a minden, ld. Kosztolányi sorát: „légy mint a minden, / te semmi”) viszont permanensen látó, hitbéli és sorskérdéseket egyaránt összegző kötet utolsó verse, a *Napok s utak szalagján* című, a naphimnuszok és fényfohászok hangján szólal meg. Hölderlin egyik ismeretlen műve is lehetne, ha szerzőjét nem ismernénk. De ismerjük, nagyon is tudjuk a jelenlétét, és vele mondhatnánk, fohászkozhatnánk: „Bűvölj fel, ha semmivel elegyedtünk, / vezesd minden határon át a testünk, / s legyen boldog mindenki, aki eltűnt, / legyen út előttünk és Nap fölöttünk!”

Van, hogy bemutatják az embert egy ismeretlen társaságban, hosszú beszélgetést folytatnak egymással, majd mindenki megy a dolgára, mintha mi sem történt volna. De néha valami megmagyarázhatatlan okból nem felejtődik a beszélgetés, a másik arca, keze, szavai bevésődnek, és akár sorsfordító súllyal átírják az addig történeteket. Könyvekkel való találkozás is lehet ilyen, sőt, mostanában leginkább ennek van még esélye: kézbe veszed egy költő kötetét, és onnantól kezdve várni fogod az újabb találkozást. Lehet, hogy a világ értelmének a világon kívül kell lennie, viszont erről a csak sejthető titokról is szóló Báthori-könyvek itt sorakoznak közös asztalunkon. Ajánlom őket szíves figyelmedbe, kedves Olvasó.

Báthori Csaba–Füleki Gábor: Szó szerint minden I–II.,
Cédrus Művészeti Alapítvány, 2020.